

Тилекова Н.Д.

**НАЗЫМ ХИКМЕТТИН ЧЫГАРМАЛАРЫН ОКУТУУДА ИНТЕРАКТИВДҮҮ
ЫКМАЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ**

Тилекова Н.Д.

**ОТДЕЛЬНЫЕ ПУТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ПРИ
ИЗУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЙ НАЗЫМА ХИКМЕТА**

N.D. Tilekova

**THE WAYS OF USING INTERACTIVE METHODS IN STUDYING THE WORKS OF
NAZIM HIKMET**

УДК: 613.98(276.0054) 47

Аталган макалада 7-класста чыгыш адабиятынын үлгүлөрүнүн бири катары Назым Хикметтин чыгармаларын интерактивдүү окутуунун ыкмалары сунушталган. Окутуунун бир катар заманбап үлгүлөрү аркылуу окутуу бүгүнкү күндүн актуалдуу маселеси экендиги баса белгиленет, аталган макалада алардын айрым жолдору көрсөтүлдү, Назым Хикметтин чыгармаларын окутууда "Түшүнүктөр картасын түзүү" ыкмасын колдонуу аркылуу сабак натыйжалуу болору белгиленет.

Негизги сөздөр: чыгыш элдеринин мурастары, интерактивдүү окутуу, эстетикалык табылгалар, курикулум системасы, билим, билгичтик.

В данной статье предлагаются методы интерактивного изучения произведений Назыма Хикмета в 7 классе, как одного из образцов восточной литературы. В статье отмечается актуальность проблемы обучения через ряд современных примеров обучения, даны некоторые их пути. Указывается, что урок будет более эффективным, если использовать метод «Составление карты понятий» при изучении творчества Назыма Хикмета.

Ключевые слова: наследие восточных народов, интерактивное обучение, эстетические находки, система курикулума, образование, мудрость.

This article reveals the ways of using interactive methods in studying the works of Nazim Hikmet in the 7th form, as one of the models in the eastern literature. The article highlights the relevance of the problem of teaching through a number of modern examples of teaching, also given some techniques. It is noted that the lesson will be more effective, if you use "Concept Mapping" in the study of works of Nazim Hikmet.

Key words: heritage of the Eastern people, interactive teaching, aesthetic findings, system of curriculum, education, wisdom.

Кыргыз адабиятынын методикасы жазуучунун өмүр баянын жана чыгармачылык жолун окутуунун бай тажрыйбасына ээ. Анда мейли ал кыргыз жазуучулары болсун, мейли улуу орус элинин же чыгыш элдеринин акын-жазуучуларынын өмүр баяны болсун, алардын бардыгында ошол сөз болуп жаткан тигил же бул акындын туулган жылынан баштап, өмүрүнүн акырына чейинки басып өткөн жолу менен чыгармачылык жолу тизмектелип баяндалат. Окуу программасына ылайык, ар бир чыгарманы окуп, анализдеп, талдоонун алдында, ал

чыгарманын автору ким, кайсы жерде туулган, кандай жагдайда жашаган, автордук позициясы кандай болгон, дагы кандай чыгармаларды жараткан, анын чыгармалары кайсы темаларды камтыйт деген маселелер көңүл чордонунда болууга тийиш. Демек, ар бир чыгарманын автору болот. «Жазуучунун биографиясын мектепте окутуу эстетикалык максатта да пайдалуу. Сүрөткер өз билгендерин өзүнүн кабыл алуу призмасы менен алып өтөт. Ошол призмага баш бакпай, автордун личностуна үнүлбөй көркөм чыгарманы түшүнүү кыйын» [1]. Чынында эле, калем алып, чыгарма жараткан ар бир өнөр ээси, акынбы, жазуучубу, сүрөтчүбү, алар өз чыгармаларында башынан өткөнүн же болбосо жүрөгүнүн түпкүрүндө, жан-дүйнөсүндө бугуп жаткан кандайдыр бир окуяларды камтып кетээри шексиз.

Акын-жазуучулардын өмүр баяны өткөн окуядан кабар берип, алардын чыгармачылык жолу кандайдыр бир тарыхый доор менен тыгыз байланыштуу болот. Өмүр баяндарын, чыгармачылыгын окутуунун методологиялык, педагогикалык жана методикалык жактары да бар. Тарыхтын жаратуучусу эл болсо, эл ичинен чыккан таланттуу адамдар тарыхый окуяларга, маданиятка, адабиятка өз салымдарын кошушуп, өз элинин үмүт-тилегин, мүдөөсүн көздөп эл тагдыры, тарыхы менен дайыма байланышта болушат. Жазуучулардын өмүр баяны менен таанышып жатып, окуучу ал жашаган доор, социалдык түзүлүш, коомдук мамилелер, ошол убактагы коомдук саясий маселелер тууралуу да түшүнүк алышат. Бул тууралуу Н.К.Крупская өзүнүн «Адабият боюнча окуу китеби жөнүндө» деген китебинде мындай дейт: «Тигил же бул белгилүү чыгарманын кайсы убакта жазылгандыгын билбей туруп, ал чыгарманы окуучулар өздөштүрө да албайт» [2]. Ошентип, чыгармачылыгын коомдук-саясий турмуш менен байланыштырганда гана анын чыныгы адабий талантынын өсүшүн, жекече турмушундагы кандай окуялар кайсы чыгармасына материал болгонун окуучулар толук билишет.

Мына ушундай жагдайдан улам, мугалим тарабынан түрк элинин ардактуу акыны Назым Хикметтин өмүрү таржымалы кеңири тааныштырылышы турган нерсе. Кээ бир маалыматтар окуучулардын өздөрү тарабынан да кошумчаланышы шарт.

Анткени азыркы ааламдашуу заманында коомдо ар кандай маалыматтык булактар кызмат кылып келет. Тапшырма өз алдынча даярдануу менен аткарылып, алар гезит-журналдардан, китептерден, интернет булактарынан ж.б. даярдалат. Мындай иш-аракеттер окуучулар үчүн да, мугалим үчүн да кызыктуу болоору шексиз. Жогорудагы суроолорго жооп алган соң, сөз болуп жаткан акындын көркөм чыгармаларына көңүл бурулат.

Ырас, адабиятты окутууда башкы нерсе – көркөм чыгарманын идеялык мазмунун, эстетикалык табылгаларын окуучуга жеткирүү. Мына ушундай максатты ишке ашыруу жана окуучуга жеткиликтүү билим берүү үчүн адабият мугалими программанын жана китептин маалыматы менен гана чектелип калбастан, түрдүү ыкмаларды пайдаланып, кызыктуу маалыматтар менен коштолгон сабакты өткөрүүгө милдеттүү. Демек, мугалимге сабак берүү өтө жоопкерчиликтүү маселе. «Сабак» деп аталган өзгөчө сөздүн тереңинде коомдун ар кандай мезгилинде, адамдардын түрдүү катмарын, ар түрдүү саясий-социалдык абалын, моралдык аң-сезимин – коомдогу жүрүп жаткан ар тараптуу кырдаалдарга, окуяларга ылайыкташып, алардагы кээ бир маселелерди чечүүдө бирин-бири толуктап туруу ж.б. көптөгөн маселелер жатат. Мейли мектеп окуучусу болсун, мейли чоң киши болсун, ал турмуштан сабак алуу менен өз жашоосун кечирет. Дегенибиз, мектептен жакшы же жаман сабак алуу аркылуу, адам өз керт башына тиешелүү болгон тагдырын, турмушун ондоп-түзөп алууга, же кыйратып алууга дуушар болот.

Сабак эмнеден башталат? деген суроонун айланасында сөз кылып көрөлү. Эң алгач адамдар өзүн жарык дүйнөгө алып келген энесин, эне тилин жана Мекенин сүйүп, урматтоодон башталат. Аталган үч маселени бирдей коюп, алардын алдындагы өз милдетин толук билген адам ошол сабакты мыкты өздөштүргөн болот. Албетте, коомдун башка маселелери менен кошо каралаары турган иш. Анын бардыгы мектептен жана окутуунун түрдүү ыкмаларынан башталат. Буга чейин салттуу сабактын тамыры кеңири жайылган болсо, соңку жылдары илим менен техникадагы прогресстин мыйзам ченемдүүлүгүнө жараша, дүйнө жүзүндө билим берүү жаатында пайда болгон окутуунун жаңы мазмуну, формасы, түрлөрү агылып келүүдө. Атап айтсак, билим берүүдө кеңири кулач жайган инновациялык, интерактивдик, интеграциялык ыкмалардын көптөгөн варианттары, инсанга багытталган окуу жана жазуу, куррикулум системасы ж.б.

Дүйнөлүк практикада сабактын ар кандай түрлөрү бар, ал жөнүндө көптөгөн окумуштуу-методисттердин жиктештирүүлөрүнө күбө болуп келебиз. Педагогика илимдеринин доктору, профессор В.С.Безрукова сабактын төмөнкүдөй түрлөрүн белгилейт: оюн-сабак, арт-сабак, дарс (лекция)-сабак, кино-сабак, саякат-сабак, сукбат-сабак, диспут-сабак ж.б. [3] Бирок жогоруда аталып

өткөн сабактардын бардыгы бир эле максатты көздөйт да, салттуу класс-сабак формасында өтөт. Класс-сабакты советтик педагог К.Д.Ушинский төмөнкүдөй типтештирет: өткөн материалдарды кайталаган аралаш сабак; жаңы материалды түшүндүрүү жана бышыктоо; алган билим, билгичтик, көндүмдөрдү кайталоо үчүн оозеки жана практикалык көнүгүүлөр сабагы; жазуу көнүгүүлөрүнүн сабагы; окуу жылынын аягындагы, же кандайдыр бир мезгил ичиндеги окуучулардын билимин баалоо сабактары [4].

Учурда «инсанга багытталган окутуу» деген термин көбүрөөк колдонулуп жатат. Аны өзөгүн салттуу сабактар менен кошо стандарттуу эмес сабактардын бир катар түрлөрү түзүп келет. Алсак, мелдеш, турнир, КВН, конкурс, дилмаек, тегерек үстөл, пресс-конференция, аукцион, дискуссия, панорама, жомок, сюрприз, укмуштуу талаа ж.б. дагы толуп жаткан сабактарды атасак болот. Булардын бардыгын жалпы жонунан «инсанга багытталган окутуу» деп жатышат. Аталгандардын бардыгы өтүлө турган сабакты түшүндүрүүдө жана өздөштүрүүдө жарай бербейт. Албетте, алардын алгылыктуусу тандалышы шарт. Мындан улам суроо туулат: Буга чейинки салттуу сабактар инсанга багытталган эмеспи? Аталышы эле болбосо, сабактын мындай жаңы формалары баягы эле салттуу сабагыбыздын гана айланасында өнүп чыккан формалар болуп, алар сөзсүз түрдө инсанды инсан кылып тарбиялап, өстүрүүгө кызмат кылат. Демек, окутуу системасындагы кайсы гана ыкманы, форманы колдонбойлу, өтүлгөн ар бир сабактын ролу жаш өспүрүм же жеткинчек үчүн өтө жогору жана баалуу, ошону менен бирге баланы инсан кылып тарбиялоонун бирден-бир ачкычы десек жаңылбайбыз.

Мындай бөлүштүрүүлөрдүн эске алуу менен жетинчи класста акын Назым Хикметтин чыгармаларын окутуп, анын акындык шык-дараметин, философиялык ойлорунун бийиктигин жана баалуулугун, анан да өз Мекенине болгон чексиз сүйүүсүн, урматын кандайча бере алгандыгын талкуулоо менен бирге окуучуларды өз мекенин сүйүүгө, ал үчүн жанын берүүгө окутуу сабагынын уюштурулушун берүүгө аракет кылабыз. Чыгармаларындагы «Мекен» темасы – ар бир инсандын атуулдук сезимин ойготот. Алгач, китептеги чыгарманы мугалим көркөм окуп берүүсү керек. Көркөм окуу – адабият сабагын өздөштүрүүдө негизги ыкмалардан. Бул жөнүндө К.Б.Солтобаева мындай дейт: «Көркөм окуунун милдети адабий чыгарманын идеялык, эмоционалдык мазмунун угарманга үндүн спецификалык каражаттары менен билдирүү. Адабий чыгарманы көркөм окуунун илимий жана практикалык негиздери болот. Анын илимий жактары: көркөм окуунун адабият сабагындагы орду, колдонуунун максат-милдеттери, түрлөрү, көркөм окуу техникасынын каражаттары: речтик дем алуу, үндүн бийиктиги, дикция, темп, логикалык басым, тыным,

тембр, интонация, көркөмдүктүн тышкы каражаттары негизги маселелерден болуп саналат» [5]. Чынында эле, көркөм окуунун талаптарын туура аткарганда мугалим өзү да, окуучулар да – речтик дем алууга, үндүн бийиктиги менен темпин, тынымын (пауза) туура сактоого, логикалык басымды коё билүүгө, ошондой эле, чыгармадагы ар кандай кырдаалга жараша интонация, мимика, жести колдонууга үйрөнүшөт.

Бирок, сабакты туура уюштурууда жогорудагы ыкмалардын бардыгы бир эле убакта колдонулбайт. Алардын сабакты өздөштүрүүгө ыңгайлуусу гана тандалып алынат. Мугалим Н.Хикметтин «Пенденин макулуктай бир түркөйү» деген ырын окутуп, үйрөтүүдө «Түшүнүктөр картасын түзүү» ыкмасын тандап алса окутуу натыйжалуу болот. Ырдын толук тексти флипчардда чагылдырылып, доскага илинет да, окуучулар ырдын текстинен түшүнгөндөрүн өзүнчө бөлүп алып карта же схема түзүшөт. Схемалардын жайгашуу тартиби, көлөмү, формасын окуучулар өздөрү каалагандай кылып түзүшсө болот.

Окуу китебинде берилген ырларын окуп чыгып, алардын өзөгүндө жаткан окуяларга анализ берүү керек. Адабият мугалими Н.Хикметтин ырларынын мазмунун айтып берүүгө тийиш, себеби дегенде анын ырларынын кээ бир саптары уйкаштыкты сактабастан, берилген ой кыйыр түрүндө айтылып, дароо түшүнүүгө кыйыныраак болгондой туюлат. Алсак, «Пенденин макулуктай бир түркөйү» ырынан мисал келтирели:

Бир жансыңар чымчык мисал,
 чымчыктай күн көрөсүң кыйпычыктап.
 Түрүң бар үлүл сымал,
 камалып тынч жатасың мүйүзүңдө.
 Кээде сен көрүнөсүң
 өчкөн вулкан оозундай коркунучтуу.
 Олдо менин тууганым ай,
 ойлосом каңырыгым түтөп кетет:
 сен бир эмес, беш эмес, миллионсуң! [6].

Мугалим, келтирилген мисалдан «эркиндик» дегенди билбеген, жашоонун жалаң гана жаман көз ирмемдерин күтүп, ким эмне десе анын айтканын жасап, өз алдынча эркин турмуш кура албаган «коркок» жана «түркөй» адамды «чымчык менен үлүлгө», «койго» салыштырып, анан да бардык жыргалчылыктан үмүтүн үзгөн адамды «эчааккы өчкөн вулканга» теңеп сүрөттөп жатканын түшүндүрүү керек. «Өз өлкөңдө жүрүп, жалгыз эмес экенинди билип койгун, сенин азабыңдан бул дүйнөдө зулумдук өкүм сүрүп келе жатат, жер үстүндө куурал тартып, жемиштин ширеси сымал эзилбесек, «сенин азабыңдан» деп айтпас элем, бирок ошол чындыктын өзөгүндө сенин да кошкон шыбагаң бар» – деген сыяктуу ырдын мазмунун айтып берүү менен, окуучуларды патриоттуулукка, өз эркиндигин туура пайдаланууга, Мекен алдындагы милдеттери менен укуктарын билүүгө үгүттөйт.

Мындан улам түзүлгөн түшүнүктөр картасы же схема аркылуу чыгармадагы «түркөй адамга» акын

тарабынан берилген сын-пикирлердин топтомун өзүнчө бөлүп алып, аларды салыштырууда жаныбарларды, жемиштерди же болбосо заттарды окшоштуруулардын кандай зарылчылыгы бар экендигин, андан соң «түркөй адам» сыяктуу болууда – коомго кандай таасир болоорун, анын кесепети кимдерге тиерин окуучу андап түшүнүп, анын кемчиликтерин кайталабоого сабак алат.

Коомдо ар бир адамдын социалдык, акыл-эстүүлүк, кесиптик-ишмердик, үй-бүлөлүк абалынын түрдүү жагдайлардагы иш-аракеттери инсандын чыныгы инсан болуусуна негизделген болуу керек. Адам өзүн-өзү тарбиялап, жетектеп туруусу зарыл. «Адамга эң кыйыны – күн сайын адам болуу» – деп айткан заманыбыздын залкар жазуучусу Чыңгыз Айтматов. Демек, окуучулар Назым Хикметтин сөз болуп жаткан чыгармасынын өзөгүнөн кандайдыр бир чыркыраган чындыктын учкундарын туюп, ымандай сыр төгүлгөн ырындагы адамдын сапаттарынын жаман-жакшысын ажыратып, жакшысын өз турмушунда кодоно билүүгө үйрөнүшөт.

Жалпысынан «Түшүнүктөр картасын түзүү» ыкмасы окуучуларга категорияларга бөлүштүрүү жана салыштыруу сыяктуу сынчыл ойлом билгичтикерин колдонуп көрүү мүмкүнчүлүгүн берет.

VII класстын программасына кирген акындын «Мемедке соңку катым» деген чыгармасы көп пландуулугу, масштабтуулугу менен айырмаланат. Мында эмнелер гана жөнүндө айтылбайт. Назым Хикметтин өмүр жолунда белгиленгендей, бул ыр аркылуу акындын башынан өткөн бардык нерсе: анын өмүрлүк жары да; акыркы ишеничи, мурасчысы, ал жаккан отту өчүрбөй, өмүрүн улантуучу перзенти да, дос-душманы да – дегеле чиеленишкен бүтүндөй татаал турмуш, жаман-жакшы, оң терс жактары менен көз алдыбыздан чубап өтөт. Он беш жыл абакта отурган акындын өз уулу менен аялына болгон кусалыгы берилет. Андан ары акын Түркиянын кыйынчылыктарды башынан өткөргөн татаал тагдырын бирден санап өтөт, бирок анын мээнеткеч, өжөр эли кийин жакшы турмуш куарына болгон ишеничин билдирет.

Демек, жазуучунун таржымалын, чыгармачылык жолун талдап түшүндүрүүдө тарыхый принципти кармануу зарылдык болуп саналат. Сөз чеберинин чыгармачылык өзгөчөлүктөрүн, идеялык-эстетикалык салттарын, жандык-тематикалык кызыкчылыктарын, көркөм ойлоо деңгээлин, ийгилик-кемчиликтерин, сүрөткердик манерасын, граждандык умтулуштарын түшүндүрүүдө, аларды ошол сөз чебери жашаган доордун жалпы рухий атмосферасы, башкы коомдук тенденциялары, социалдык-психологиялык, мезгилдин саясий, чөйрөнүн тарыхый бөтөнчөлүгү, улуттук адабий-эстетикалык өсүштүн абалы, адабий-маданий өз ара карым-катыштардын арымынын даражасы менен тыгыз бирдикте кароо керек.

Сүрөткердин өмүрү менен чыгармачылыгы жөнүндөгү аңгеменин эмоционалдуулугун, таасир-

дүүлүгүн арттырып, мазмунун тереңдетүүдө, жазуучу жөнүндөгү эскерүүлөрдөн, өзүнүн афоризмдеринен, күндөлүгүнөн, жеке турмушундагы, коомдук ишмердигиндеги, чыгармачыл өнөрканасындагы элдик баалардан, сейрек сүрөттөр болсо, алардан пайдалануунун мааниси чоң. Айрым жерлерде жазуучулардын туулган, жашаган, эмгектенген жерлерине мекен таануу саякаттарын уюштуруу да жакшы натыйжа берет.

Адабияттар:

1. Методика преподавания литературы (под ред. З.Я.Рез). Москва – 1985.
2. Крупская Н.К. Об учебнике по литературе, -Сб.: О воспитании и обучении. – Москва – 1946.
3. Богданова О.Ю., Леонова С.А., Чертова В.Ф. Методика преподавания литературы. Учебник для студентов ВУЗов, обучающихся по педагогическим специальностям. - Москва – 2000.
5. Назым Хикмет. Мажүрүм тал: Тандалма ырлар. Которгон: С.Жигитов. – Фрунзе – 1969.
6. Солтобаева К.Б. Байыркы түрк жазма эстеликтерин интеграциялап окутуу. – Бишкек – 2014.
7. Алымов Б., Муратов А. Кыргыз адабияты: Орто мектептин 7-кл. үчүн хрестоматия окуу китеби. – 2-бас. – Бишкек – 2007.

Рецензия: д.филол.н., профессор Турдугулов А.Т.